

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۹۹

بایر

این رساله در تاریخ ۲۲/۲/۸۸

با شماره ۱۹ ترم اول و درجه

معالی دفاع شد

علی دانی

(Handwritten signature)

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

موضوع:

بررسی روابط سیاسی ایران و ترکیه در دوره رضاشاه

۱۳۰۴-۱۳۲۰ ش. / ۱۹۲۵-۱۹۴۱ م.

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر کریم سلیمانی دهکردی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمد تقی امامی خویی

استاد داور:

عطاءاله حسنی

پژوهشگر:

مهدی فرجی

۳۸۸/۹۰/۲۰

تعداد صفحات: ۱۳۸۸

تیم استاد

۱۳۸۸

۱۲۸۹۱۹

تقدیم بہ:

پدر و مادرم

ہمسر عزیزم

و تمام معلمانم

سپاسگزاری

سپاس خداوندی را که احسان دیگر او، ما را به شکرگزاری از نعماتش رهنمون می‌سازد. سپاس بی‌منتها پروردگاری را که به مانعیت سلامتی و شادابی جسم و جان و توانایی خواندن تفکر و نوشتن هدیه نمود.

حال به فضل پروردگار که پایان نامه خود را با موفقیت به پایان رساندم، بر خود وظیفه می‌دانم که از همه معلمانم در دوره دانش آموزی و از اساتید ارجمندی که در دوران تحصیل در مقطع کارشناسی رشته تاریخ دانشگاه تبریز، افتخار شاگردی آنها را داشتم؛ بویژه آقایان دکتر صادقی، دکتر خزائلی، دکتر رحمانیان، دکتر نائیبیان، دکتر کلانتری، دکتر قدیمی، دکتر صدقی و خانم دکتر اروجی تشکر نمایم.

از جناب آقای دکتر کریم سلیمانی دهکردی استاد محترم راهنما و جناب آقای دکتر محمد تقی امامی خویی استاد محترم مشاور که با قبول زحمت و ارایه راهنماییها و مشاوره های ارزنده خود، انجام هر چه بهتر پژوهش حاضر را فراهم فرمودند کمال سپاسگزاری و تشکر را دارم.

از اساتید محترم گروه تاریخ دانشگاه شهید بهشتی بویژه آقایان دکتر بیات، دکتر مصدق، دکتر آزادگان، دکتر اکبری، دکتر حسنی، دکتر سلیمانی دهکردی، و دکتر منصور بخت که همواره در طول تحصیل مقطع کارشناسی ارشد، افتخار شاگردی آنها را داشتم تشکر می‌نمایم.

از کارمندان محترم موسسه مطالعات تاریخ معاصر اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، کتابخانه ملی، کتابخانه مرکزی دانشگاه شهید بهشتی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی که همکاری لازم را در انجام این پژوهش داشتند نیز تشکر می‌نمایم.

از همسر عزیزم و همه اعضای خانواده خود که در طول زندگی زحمات فراوانی برای من کشیده اند و از همه دوستانم که یاور و مشوقم بودند نیز نهایت سپاسگزاری را دارم.

چکیده

حکومت عثمانی در غرب ایران یکی از مهمترین همسایگان قاجارها بود که با حکومت اخیر دارای اختلافات ارضی و مرزی و روابط سیاسی اختلاف آمیزی بودند. با فروپاشی عثمانی و اضمحلال قاجارها و شکل گیری حکومت‌های جمهوری ترکیه و رضا شاه، تغییرات اساسی ای در زمینه های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در ایران و ترکیه ایجاد شد. اینکه با شکل گیری حکومت‌های جدید، سرانجام اختلافات و کیفیت روابط سیاسی حکومت‌های مزبور چه بود و چه تغییر و تحولاتی در روابط سیاسی آنها ایجاد شد، مسئله در خور توجهی هستند. یافته های این پژوهش با بهره گیری از روش تاریخی نشان می دهد که اختلافات ایران و ترکیه با انعقاد عهد نامه تعیین خط مرزی در سال ۱۳۱۰ ش. / ۱۹۳۲ م. برطرف شد و فصل جدیدی از روابط سیاسی مسالمت آمیز میان آنها شکل گرفت. با مسافرت رضاشاه به ترکیه و انعقاد عهدنامه های سیاسی و غیر سیاسی دیگر، از جمله پیمان سعدآباد، فرآیند گسترش روابط سیاسی مسالمت آمیز میان دو کشور مزبور به اوج خود رسید.

کلید واژه ها: ایران دوره رضا شاه، جمهوری ترکیه، مصطفی کمال (آتاتورک)، روابط خارجی ایران و ترکیه، شورش کردهای آزارات، معاهده تعیین خط مرزی ۱۳۱۰ ش. / ۱۹۳۲ م.، پیمان سعدآباد.

فهرست مطالب

- دیباچه ۱
- ۱- بیان مسئله ۱
- ۲- اهمیت موضوع ۲
- ۳- ادبیات (پیشینه) تحقیق ۳
- ۴- سوالهای تحقیق ۴
- ۵- فرضیه ۵
- ۶- روش تحقیق و شیوه جمع آوری و تحلیل داده ها ۵
- ۷- قلمرو تحقیق ۶
- ۸- دشواریهای پژوهش ۶
- ۹- بررسی و نقد منابع پژوهش ۷

بخش اول:

بررسی روابط ایران و ترکیه در آغاز تاسیس سلسله پهلوی و جمهوری ترکیه

- مدخل: تبیین روابط ایران و ترکیه بر اساس معاهده لوزان ۱۴
- فصل اول: پان ترکیسم ۱۵
- فصل دوم: مشکلات بجا مانده از گذشته در روابط دو کشور ۱۹
- فصل سوم: تبیین سیاست خارجی ایران دوره رضاشاه و جمهوری جدید ترکیه
- مدخل : تبیین روابط ایران و ترکیه بر اساس معاهده لوزان ۲۳

گفتار اول: بررسی سیاست خارجی ایران در دوره رضاشاه پهلوی ۲۷

گفتار دوم: بررسی و تبیین سیاست خارجی جمهوری جدید ترکیه ۳۲

بخش دوم:

مناسبات سیاسی ایران و ترکیه از بروز اختلافات تا برقراری روابط حسن همجواری

مدخل ۴۰

فصل اول: مسئله کردهای ترکیه و تاثیر آن بر روابط سیاسی ایران و ترکیه ۴۲

گفتار اول: ناسیونالیسم کرد و مسئله کردستان مستقل ۴۴

گفتار دوم: وضعیت سیاسی و اجتماعی کردها در آستانه سقوط امپراتوری عثمانی ۵۴

گفتار سوم: شورش شیخ سعید ۵۷

گفتار چهارم: «جمعیت خوی بون» و «جمعیت تعالی کردستان» ۶۴

گفتار پنجم: شورش کردهای ترکیه در آزارات و تاثیر آن بر روابط سیاسی ایران و

ترکیه ۶۸

فصل دوم: مسائل ارضی و مرزی ایران و ترکیه

مدخل ۸۷

گفتار اول: اختلافات ارضی ۸۸

گفتار دوم: مسایل مرزی ۱۰۴

فصل سوم: مسافرت رضاشاه به ترکیه (۱۳۱۳ ش. / ۱۹۳۴ م.)

مدخل	۱۱۶
گفتار اول: از دعوت تا بازگشت	۱۱۷
گفتار دوم: آثار و نتایج سفر رضاشاه به ترکیه	۱۲۳
فصل چهارم: ایران - ترکیه و پیمان سعدآباد	۱۲۷
فصل پنجم: قراردادهای سیاسی و غیر سیاسی منعقد شده میان ایران و ترکیه	
مدخل	۱۴۳
گفتار اول: قراردادهای سیاسی	۱۴۴
گفتار دوم: قراردادهای غیر سیاسی	۱۵۴

بخش سوم:

مناسبات کنسولی ایران و ترکیه

فصل اول: مناسبات کنسولی ایران و ترکیه	۱۶۱
گفتار اول: ساز و کار سفارتخانه و کنسولگریهای ایران در ترکیه	۱۶۲
گفتار دوم: معرفی سفیران و کنسولگریهای ترکیه در ایران	۱۶۹
فصل دوم: مسائل مربوط به اتباع دو کشور	
گفتار اول: مسائل مربوط به اتباع ایران در ترکیه	۱۷۱
گفتار دوم: مسائل مربوط به اتباع ترکیه در ایران	۱۷۹
نتیجه	۱۸۲
کتابشناسی	۱۸۸
پیوستها	۲۰۰

دیباچه

۱- بیان مسئله

یکی از ابعاد قابل بررسی تاریخ سیاسی کشورها، روابط خارجی آنها با دیگر کشورها است. حکومت عثمانی از سال تأسیس خود ۶۹۹ ق. / ۱۲۹۹ م. تا فروپاشی اش و تشکیل حکومت جمهوری ترکیه به سال ۱۳۰۲ ش. / ۱۹۲۳ م. یکی از مهمترین همسایگان ایران بود که دارای برخی مشترکات مذهبی، فرهنگی و سیاسی و برخی اختلافات و منازعات ارضی و مرزی و ... با حکومت‌های ایران بویژه حکومت قاجار بود. حکومت عثمانی همانند حکومت قاجار، دارای چالش‌های سیاسی و اجتماعی کم و بیش مشابهی در زمینه‌های روابط با اروپا، تضاد تجدد و سنت، اصلاحات و تنظیمات، مشروطه خواهی و رویارویی با جنگ جهانی اول بود. با به قدرت رسیدن رضا شاه، تغییر و تحولاتی در عرصه‌های نظامی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در ایران ایجاد شد. همزمان با حکومت رضاشاه عثمانی همسایه غربی ایران، پس از شکست در جنگ جهانی اول فروپاشیده و از درون آن امپراتوری، رژیم جمهوری جدید ترکیه پدیدار شد. رژیم جمهوری به رهبری مصطفی کمال پاشا (آتاتورک) در بسیاری از مسایل زیر بنایی جامعه ترکیه جدید، از جمله شیوه حکومت، آیین دادرسی، مسایل فرهنگی و آموزشی و سیاست خارجی تغییر و تحولات اساسی ایجاد کرد.

از میان مؤلفه های بسیاری که در روابط خارجی دو کشور مطرح بوده است ، ما در این رساله صرفاً به مؤلفه سیاسی می پردازیم . عمده ترین موضوعی که روابط سیاسی ایران و ترکیه را به خود اختصاص داده بود ، علاوه بر اختلافات ارضی و مرزی بجامانده از گذشته ، شورش کردهای ترکیه در آزارات (۱۳۰۶-۱۳۰۹ ش. / ۱۹۲۷-۱۹۳۱ م) بود که دو دولت مزبور از طریق ملاقاتهای سران و رجال سیاسی عالیرتبه خود و نیز بواسطه انعقاد معاهداتی چند ، نه تنها به اختلافات خود پایان دادند بلکه نظام جدیدی را در روابط سیاسی خود بر اساس رعایت حسن همجواری پی ریزی نمودند .

۲- اهمیت موضوع

شکل گیری روابط مسالمت آمیز و گسترش آن یکی از نیازهای هر کشوری است که می خواهد ، بخشی از منافع ملی خود را از طریق روابط خارجی کسب نماید . شکل دهی چنین روابطی با کشورهای همسایه می تواند در اولویت قرار گیرد . ترکیه صرفنظر از همسایه بودن از نظر مذهبی و فرهنگی و تاریخی دارای برخی اشتراکات با ایران می باشد . علاوه بر این موارد ، کشوری مهم و قدرتمند و برخوردار از موقعیت استراتژیک است . در مقابل ایران نیز دارای برخی از توانمندیها است . داشتن روابط صلح آمیز و معقول که منافع دو سویه ایران و ترکیه را تامین نماید ، امری ضروری و مفید می باشد . دستیابی به چنین روابطی ، نیازمند آگاهی از روند روابط خارجی کشورهای مزبور در گذشته و بررسی مشکلات و آسیبها و تهدیدات آن روابط می باشد . پژوهش حاضر تا

حدود نسبتاً زیادی موارد یاد شده در روابط خارجی آن دو کشور در دوره رضا شاه پهلوی ۱۳۰۴-۱۳۲۰ ش. / ۱۹۲۵-۱۹۴۱ م) را بررسی و مشخص می کند.

۳- ادبیات (پیشینه) تحقیق

لازم به ذکر است که هیچ کتاب فارسی، ترجمه یا لاتینی که به طور مستقل به بررسی روابط سیاسی ایران و ترکیه در دوره رضاشاه پرداخته، موجود نیست. در برخی از کتابهای تاریخی که به بررسی مسایل دوره پهلوی پرداخته‌اند، به طور مختصر به توصیف و توضیح برخی از موضوعات و وقایع سیاسی میان ایران و ترکیه پرداخته‌اند. اما در بخش پایان نامه، در ارتباط با مسایل سیاسی کشورهای مزبور دو اثر در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران وجود دارد. اثر نخست، با عنوان «بررسی روابط سیاسی ایران و ترکیه» است و اثر دوم؛ با عنوان «بررسی تطبیقی عملکرد سیاسی و نظامی رضا شاه و آتاتورک». در مورد اثر نخست باید گفت که موضوعات مورد بررسی آن متفاوت از موضوعات مورد توجه و بررسی پژوهش حاضر می‌باشد که به بررسی موضوعات تازه و غیرتکراری پرداخته است.^۱ پژوهش دوم نیز که به «بررسی تطبیقی عملکرد سیاسی و نظامی رضا شاه و آتاتورک» پرداخته، بیشتر حجم خود را به بیان مسایل مربوط به دوره قاجار، پیشینه و شخصیت رضا شاه و آتاتورک، بیان شباهتهای آنها اختصاص داده است که پژوهش کاملی جهت بررسی روابط سیاسی

۱- عباس نیازیان، بررسی روابط سیاسی ایران و ترکیه (پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، ۱۳۸۲ ش.)، فهرست مطالب اینجانب
پایان نامه را با فهرست مطالب پژوهش حاضر مقایسه کنید.

ایران و ترکیه در دوره رضا شاه نمی باشد. علاوه بر آن، چیزی که این آثار را با پژوهش حاضر متمایز می کند، تفاوت آنها در بررسی موضوعات مختلف می باشد. مهمتر از همه اینکه پژوهش حاضر در مقایسه با دو اثر ذکر شده از نظر دیدگاه و تحلیل نگارنده نیز متفاوت می باشد و جدای از منابع کتابی و روزنامه‌ای، متکی به اسناد آرشیوی نهادها و سازمانهای مختلف ایران است. همه تفاوت‌های یاد شده، موید اهمیت و امتیاز مثبت برای پژوهش حاضر می باشد.

۴- سوالات تحقیق

با توجه به موضوع و مسئله پژوهش حاضر، سوالات زیر جهت شناخت و حل مسئله پژوهش مطرح می شوند.

- ۱- با توجه به اینکه حکومت‌های قاجار و عثمانی در بیشتر اوقات روابط سیاسی تشنج آمیزی داشتند، دو دولت نو بنیاد پهلوی و جمهوری ترکیه چه سیاست‌هایی در قبال یکدیگر اتخاذ نموده و اختلافات موجود در روابط سیاسی آنها به چه سرانجامی رسید؟
- ۲- حکومت‌های مزبور در روابط سیاسی خود چه فرآیند و تحولاتی را پشت سر گذاشتند و از چه کیفیتی به چه کیفیتی رسیدند؟

۱- احمد تقوایی، بررسی تطبیقی عملکرد سیاسی و نظامی رضاشاه و آتاتورک (پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی تهران واحد مرکزی، ۱۳۸۳ ش.)، فهرست مطالب این پایان نامه را با فهرست مطالب پژوهش حاضر مقایسه کنید.

۵- فرضیه تحقیق

۱- دو دولت همسایه سعی کردند با بکارگیری یک روش دیپلماتیک معقول و صلح آمیز به امور اختلاف برانگیز گذشته خاتمه دهند. اما با وجود این، برخی از حوادث مرزی از جمله شورش کردهای آزارات در مقاطعی از زمان، کل مناسبات سیاسی دو کشور را بطور جدی تهدید نمود. سرانجام، با انعقاد معاهده مرزی سال ۱۳۱۰ ش. / ۱۹۳۲ م این مشکل حل گردید.

۲- فرایند عادی سازی و گسترش مناسبات دو کشور از طریق سه معاهده اصلی «ودادیه و تامینیه»، «تعیین خط سرحدی» و «سعدآباد» که به ترتیب در سالهای ۱۳۰۵، ۱۳۱۰ و ۱۳۱۶ ش. منعقد شدند و نیز از طریق انعقاد تعداد دیگری از قراردادهای سیاسی و غیر سیاسی به ثمر رسید. با انعقاد این قراردادها روابط سیاسی ایران و ترکیه از اختلاف و تیرگی به روابط حسن همجواری تحول یافت.

۶- روش تحقیق و شیوه جمع آوری و تحلیل داده ها

روش استفاده شده در این پژوهش «روش تاریخی» است. که در انجام آن با استفاده از منابع آرشیوی و داده های مختلف تاریخی به شیوه توصیفی - تحلیلی پردازش شده اند. نگارنده برای انجام این پژوهش، پس از مشاهده و مطالعه منابع مختلف (کتابها، روزنامه ها، اسناد) مطالب مرتبط با موضوع را به صورت منظم و علمی گزینش نمود و به مطالعه و بررسی و مقایسه دقیق آنها پرداخت تا بتواند به سوالهای مطرح شده پاسخ دهد.

پژوهش حاضر، به توصیف، تشریح و علت یابی مباحث و پدیده‌های مرتبط با موضوع و مسئله خود پرداخته و در نهایت تصویری آرایه می‌دهد که با موضوع و مسئله پژوهش و سوالات آن مرتبط و برگرفته از مجموعه منابع نسبتاً موثق بوده که به تنهایی و به شکل مستقل در هیچیک از منابع یافت نمی‌شود.

۷- قلمرو تحقیق

محدوده زمانی پژوهش حاضر به طور مشخص از اسفند ۱۳۰۴ تا شهریور ۱۳۲۰ ش فوریه ۱۹۲۵ تا سپتامبر ۱۹۴۱ م. می‌باشد. که این فاصله زمانی، مدت پادشاهی رضا شاه در ایران بود. البته در بررسی برخی وقایع و مسایل لازم بود تا وقایع و جریانهای قبل از اسفند ۱۳۰۴ ش./فوریه ۱۹۲۵ م. نیز مورد توجه و بررسی واقع شوند. در محدوده زمانی مورد بررسی این پژوهش، مصطفی کمال پاشا (آتاتورک) و عصمت اینونو به ترتیب روسای جمهور حکومت جمهوری ترکیه بودند.

۸- دشواریهای پژوهش

مهمترین دشواری این پژوهش، کمبود منابع کتابی مرتبط با موضوع پژوهش بود که نگارنده را ملزم نمود تا به روزنامه‌ها و اسناد مختلفی مراجعه نماید. در بخش روزنامه‌ها نیز پس از جستجو و مطالعه طولانی، مطالب بدست آمده و مفید، بسیار کمتر از حد انتظار بودند. در بخش منابع اسنادی نیز به دلیل اقتضای استفاده از این نوع منابع و قوانین دست و پا گیر سازمان اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، وقت

انرژی و هزینه زیادی جهت فهرست برداری موضوعی از دفاتر راهنمای اسناد قدیمه وزارت امور خارجه، جستجو، مطالعه اسناد، گزینش و فیش برداری آنها صرف شد. پس از مشاهده و مطالعه بیش از سه هزار سند در خصوص ایران و ترکیه از اسناد قدیمه وزارت خارجه، در نهایت تنها ۵۲ گزارش در بین آنها مورد استفاده قرار گرفت که نسبتاً موثق و راهگشای تحقیق بودند.

۹- بررسی و نقد منابع پژوهش

به دلیل آنکه در ارتباط با موضوع پژوهش حاضر، کتاب یا کتابهایی که به اندازه کافی، بتوانند راهگشای مسئله تحقیق واقع شده و نیازهای آنرا برآورده کنند وجود نداشت، در انجام پژوهش حاضر، لازم شد تا به منابع و مدارک آرشیوی از جمله، اسناد قدیمه منتشر نشده وزارت امور خارجه، روزنامه ها و کتاب و سندها مراجعه کنیم. انجام این پژوهش، بیشتر به اسناد متکی است که به شرح و نقد آنها و دیگر منابع می پردازیم

۱- اسناد قدیمه منتشر نشده وزارت امور خارجه

پس از پشت سر گذاشتن مراحل طاقت فرسای استفاده از اسناد قدیمه وزارت امور خارجه و مطالعه و بررسی و گزینش علمی بیش از سه هزار سند از اسناد یاد شده و مقایسه آنها با دیگر سندها و منابع از جمله روزنامه ها، در نهایت ۵۲ گزارش از مجموع اسناد یاد شده مورد استفاده قرار گرفتند. از این تعداد گزارش ها در مباحثی از جمله مشکلات بجامانده از گذشته در روابط ایران و ترکیه، تبیین روابط کشورهای یاد شده براساس معاهده لوزان، جمعیت های کردی «خویبون» و «تعالی کردی»، شورش

کردهای آارات ، مسائل اراضی و مرزی ایران و ترکیه و مناسبات کنسولی دو کشور یاد شده، مورد استفاده قرار گرفت .

اهمیت این اسناد در این است که مطالب آنها روشنگر اهداف ، نیات و اقدامات دولتمردان ، ماموران مرزی ، سفیران و کنسولگریهای ایران در ترکیه و عراق می باشد که در بررسی روابط سیاسی ایران و ترکیه بسیار مفید بودند .

۲- کتاب سندها

الف : کتاب « اسنادی از روابط ایران و ترکیه (۱۹۳۵ - ۱۹۲۲) » تألیف نظامعلی دهنوی که با همکاری مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه چاپ شده است. تمام اسناد مندرج در این کتاب ، برگرفته از اسناد قدیمه وزارت امور خارجه می باشد . پس از مطالعه و فیش برداری از اسناد این کتاب ارزشمند ، ۲۷ سند در متن پژوهش حاضر ، مورد استفاده قرار گرفت . ولی به دلیل آنکه اسناد و این کتاب شامل وقایع سیاسی تا سال ۱۳۱۴ ش / ۱۹۳۵ م . ، است و موضوعات گزینش شده نیز برای انجام این پژوهش کافی نبودند ، لازم شد تا مستقیماً به مطالعه وسیع و دقیق کلیه اسناد قدیمه منتشر نشده وزارت امور خارجه از سال ۱۳۰۳ تا ۱۳۲۰ ش . / ۱۹۲۴ تا ۱۹۴۱ م . ، پردازیم تا مطالعات اسنادی پژوهش ، کاملتر و قویتر شود . پس از اسناد قدیمه منتشر نشده وزارت امور خارجه ، بیشترین استفاده ای که از اسناد شد ، از این کتاب سند بود . لازم به اشاره است که اکثر قریب به اتفاق مطالب اسناد این کتاب سند ، راجع به مسایل سیاسی میان ایران و ترکیه است که در ارتباط با موضوع این پژوهش می باشد . از اسناد این کتاب سند در تشریح و بررسی موضوعاتی از جمله : پان ترکیسم ، شورش

شیخ سعید ، شورش کردهای آرات و اختلافات ارضی و مرزی ایران و ترکیه استفاده

شد .

ب : کتاب « اسناد معاهدات دو جانبه ایران با سایر دول » ، جلد پنجم ، انتشارات

وزارت امور خارجه که در برگیرنده متن کامل اکثر قریب به اتفاق قراردادهای منعقدۀ

سیاسی و غیر سیاسی حکومت رضا شاه با جمهوری ترکیه و دیگر کشورها است . در

فصل قراردادهای سیاسی و غیر سیاسی از این منبع استفاده شد .

ج : کتاب « اسنادی از روابط ایران و ترکیه (۱۳۲۰ - ۱۳۰۴) » به کوشش خدیجه

صلح میرزایی که شامل اسناد ملی ایران در خصوص روابط ایران و ترکیه در دورۀ

رضا شاه در زمینه های سیاسی ، اقتصادی و فرهنگی می باشد . چون موضوع این

پژوهش در ارتباط با روابط سیاسی بود و یا اسنادی از این کتاب در دیگر کتاب سندها

و یا در بین اسناد قدیمۀ منتشر نشده وزارت امور خارجه قبلاً مطالعه و بررسی شده

بود ، از این کتاب بیش از چند سند ، مورد استفاده قرار نگرفت .

به طور کلی ، نقطۀ قوت منابع اسنادی در این بود که مطالب مهم و محرمانه ای

که در روزنامه ها و دیگر منابع درج نشده بود ، در اسناد ، بین مقامات کشوری و

لشگری ردو بدل شده اند . با استفاده از این اسناد تا حدودی ، نیات واقعی و پشت پرده

دولتمردان آن روزگار آشکار شد .

د : کتاب « *British Document On Foreign Affairs* » part II Vols 22 24 and 25

(اسناد وزارت امور خارجه انگلیس) که دارای مطالب ارزشمندی در ارتباط با شورش

کردهای آراءات و مواضع دولت ایران در قبال آن شورش بود که در انجام این پژوهش مفید واقع شدند.

۳- خاطرات و زندگی نامه ها

به دلیل آنکه نویسندگان این منابع از جمله ، سرلشگر حسن ارفع ، محسن صدر (صدرالاشراف)، یحیی دولت آبادی ، احسان نوری ، حسن اعظام قدسی (اعظام الوزاره) مهدیقلی هدایت (مخبر السلطنه) از صاحب منصبان و شاهدان عینی وقایع مورد بررسی این پژوهش بودند، اطلاعات جالبی ارائه می دهند. مطالب این منابع در مبحث مسافرت رضا شاه به ترکیه ، نظرات یکدیگر را تایید و تکمیل می نمایند . مطالب این منابع در مباحث این پژوهش از جمله، سیاست خارجی ایران، جریان تعویض دامنه شرقی کوه آراءات کوچک با ترکیه ، شورش کردهای آراءات و مسافرت رضا شاه به ترکیه راهگشای تحقیق واقع شدند و خلأ موجود در اسناد را که در مورد برخی وقایع اطلاعاتی ارائه نمی کردند، پر نمودند.

۴- روزنامه ها

برای گردآوری داده های لازم برای این پژوهش ، ضرورت یافت تا به برخی از مهمترین روزنامه های دوره رضا شاه مراجعه شود . علیرغم اینکه روزنامه اطلاعات از سال ۱۳۰۵ تا ۱۳۲۰ ش . / ۱۹۲۶ تا ۱۹۴۱ م . ، به طور کامل و دقیق مورد جستجو قرار گرفت ولی از نظر کمیت مطالب بدست آمده ، چشمگیر و در حد انتظار نبودند . با این وجود در مباحث سیاست خارجی ترکیه ، مسافرت رضا شاه به ترکیه و پیمان سعدآباد دارای مقالات و اخبار بسیار ارزشمندی بود که سودمند واقع شد.

روزنامه دیگری که مورد استفاده قرار گرفت ، روزنامه شفق سرخ بود این روزنامه به دلیل مخالفت دولت نتوانست تمام سالهای پادشاهی رضا شاه را پوشش دهد لذا ، با توجه به شماره های اندکی که از آن در دسترس است ، اختیار و اطلاعاتی که در اخبار ما می گذرد، کمک چندان شایان توجهی به پژوهش حاضر ننموده است . با وجود این از این منبع در مبحث شورش کردهای آزارات و پیمان سعد آباد استفاده شد .

۵- مطالعات و تحقیقات جدید :

کتاب «شورش کردهای ترکیه و تأثیر آن بر روابط خارجی ایران ۱۳۱۰-۱۳۰۷ ه . ش» اثر کاوه بیات. وی در این کتاب به شرح شورش آزارات و تأثیر آن بر روابط ایران با کشورهای ترکیه، انگلیس و شوروی می پردازد .

بیات در کتاب خود به تحلیل وقایع می پردازد و به آسیبهای سیاست خارجی ایران در دوره رضا شاه نیز اشاره می کند . در ارتباط با شورش آزارات و تأثیر آن بر روابط ایران و ترکیه تحلیلهایی با دید امروزی در ارتباط با وقایع و شرایط آن روزگار و حکومت رضا شاه بیان می کند که در بعضی موارد از جمله مسئله کردها بر احساسات بویژه احساس ایرانگرایی متکی است . او شکست شورش کردهای آزارات را مغایر با منابع ملی ایران دانسته و حکومت رضا شاه را در آن شکست دخیل دانسته و متهم می کند . در این موارد نظرات و تحلیلهای این پژوهش متفاوت از نظرات بیات می باشد . از جمله این که بیات شرایط آن زمان و خطر پیروزی کردهای آزارات را برای دولت رضا شاه نادیده گرفته و دیگر عوامل و علت‌هایی که در متن پژوهش به طور مفصل بررسی به آنها پرداخته ایم ، در نظر نداشته است . علیرغم تفاوت یاد شده ، برخی از مطالب کتاب

کاوه بیات در فصل « شورش کردهای ترکیه در آزارات و تأثیر آن بر روابط سیاسی ایران و ترکیه » استفاده شده است . مطالعه کتاب بیات ، چشم انداز مناسبی در مورد شورش آزارات ارایه نمود که در انجام بهتر این پژوهش مفید واقع شد . جهت تکمیل نمودن مبحث شورش آزارات لازم شد تا به علل و انگیزه کردها در شورش یادشده و شورش های کردی پیش از آن ، وضعیت سیاسی و اجتماعی کردها در آستانه سقوط امپراطوری عثمانی و تشکلهای سیاسی کردها بپردازیم . پرداختن به این مسایل باعث شد تا با پیشینه سیاسی و اجتماعی کردها در عثمانی و ترکیه جدید آشنا شویم و با دامنه دید گسترده ای به تشریح و تحلیل شورش آزارات بپردازیم . در مورد پیشینه کردها در امپراطوری عثمانی و شورشهای کردی در آن امپراطوری و ترکیه جدید منابع نسبتاً کافی و مؤثق وجود دارند که مطالب همدیگر را تصدیق و تکمیل می نمایند . از جمله مهمترین آنها ، کتاب « تاریخ معاصر کرد » اثر دیوید مک داول ، « کردها و کردستان » اثر درک کینان ، « جنبش ملی کرد » اثر کریس کوچرا ، « مسئله کرد و روابط ایران و ترکیه » اثر رابرت الیسن ، « تاریخ امپراطوری عثمانی و ترکیه جدید » اثر استانفورد جی شاو و ازل کوزال شاو را می توان نام برد که مورد استفاده این پژوهش قرار گرفتند .

کتاب « The Foreign Policy Of Iran 1500-1941 » اثر روح اله رمضانی در مبحث سیاست خارجی ایران و پیمان سعدآباد دیدگاه های جدید و واقع گرایانه ای ارائه می کند که در ارتباط با پژوهش حاضر مفید واقع گردید .